

IDEEA DE NAȚIUNE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA ÎN ȚĂRILE CARE LUPTAU PENTRU INDEPENDENȚĂ

Arduino **AGNELLI***

Nu pot ascunde emoția pentru onoarea care mi-a fost făcută de prestigioasa Universitate din Craiova, prin conferirea titlului de „Doctor Honoris Causa”. Cred că acest fapt se datorează dragostei cu care m-am adresat întotdeauna poporului român, atât urmărind etapele evoluției sale istorice cât și în afectuoasa solidaritate cu care m-am simțit legat de el de-a lungul întregii mele vieți.

În cadrul temei pe care mi-am propus să o abordez în această disertație, o semnificație aparte o capătă Oltenia. Cum să uităm că protagonistul evenimentului care poate fi considerat primul episod al eliberării naționale, prima revoluție română, Tudor Vladimirescu, era originar dintr-un sat oltenesc de munte, numit Vladimiri? Cum să uităm că el a fost printre primii care – acum 180 de ani – au avut, pentru a folosi cuvintele lui Constantin C. Giurescu, „conștiința unității naționale române”, când, într-o scrisoare din 5 aprilie 1821, către boierii valahi, le cere acestora „să intre în contact cu acești Domni boieri moldoveni, fiind noi de aceeași națiune, de aceeași religie și sub aceeași dominație”¹.

Nu există nici o îndoială cu privire la apartenența moldovenilor și a valahilor la aceeași naționalitate și este foarte important că aceasta se afirmă în conștiințe cu o creștere a cunoștințelor reciproce („trebuie să știm ce fac acolo sus, să le facem cunoscut ce facem noi aici”, să insistăm asupra „scopurilor comune”, să obținem „drepturile acestor Principate ajutându-ne unii pe ceilalți”). Trecem peste eliberarea Craiovei și a Bucureștiului de opresiunea fiscală și de abuzurile administrative ale regimului fanariot, întâlnirea cu Alexandru Ypsilanti, conducătorul Eteriei care își unește armata – formată din greci, români și slavi din sud – cu cea formată de Tudor Vladimirescu, lipsa de susținere din partea țarului Alexandru I, acțiunea turcească ce îl constrânge pe Ypsilanti să se retragă la Târgoviște și pe Tudor la Golești, unde este arestat de conducătorul grec, lipsa de neîncredere care îl face să-l transfere în localitatea refugiului său pe acela care îi fusese aliat și pe care nu-l mai considera astfel, ajungând, nici mai mult nici mai puțin, până la a-i ordona execuția.

Mai mult decât tragicul sfârșit de la Târgoviște al lui Tudor Vladimirescu și decât conflictul dintre răsculații împotriva stăpânirii turcești, mai mult decât rezultatele care, în ciuda a tot, se obțin în plan administrativ (fiindcă ulterior turcii preferă să restaureze principatele autohtone în loc să insiste cu falimentarul sistem fanariot), contează aici să punem accentul pe motivele ideale care fac să

* Prof. univ. dr., Trieste – Italia; Disertație susținută cu ocazia ceremoniei de acordare a titlului de Doctor Honoris Causa al Universității din Craiova, 14 iunie 2001. Traducere de conf. univ. dr. Elena Pârvu.

¹ C.C. Giurescu, *La formation de l'Etat national unitaire roumain*, Bucarest, 1980, p. 91. Clasică, pentru această temă, lucrarea lui N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921

se vorbească de unitatea națională și pe legătura care, grație lor, se stabilește cu o mișcare mai amplă, care se dezvoltă în toată Europa.

Importanța scrisorii lui Tudor Vladimirescu constă în sublinierea unității naționale a moldovenilor și a valahilor, în ideea de scop comun, care va sta la baza teoretizărilor școlii saintsimoniene și va rămâne o notă fundamentală a ideii de națiune a lui Giuseppe Mazzini și după ce apostolul libertății italiene se va fi eliberat de sub influența lui Saint Simon, în poziția centrală a acestei conștiințe. Tudor Vladimirescu face apel la unitatea națiunii într-un moment în care totuși nu se propune o formă specială de stat pentru soluționarea principalei probleme politice din zona în care acționează el.

Problema națiunii nu este a statului, chiar dacă cei doi termeni se suprapun frecvent; chiar aceasta este una dintre trăsăturile fundamentale ale contrapunerilor politice din primii ani ai secolului al XIX-lea și ale elaborării teoretice cărora le-au dat naștere. Acest fapt se observă în special examinând ideile asupra consecințelor Revoluției din 1789 și ale evenimentelor ulterioare din istoria Franței.

În timp ce în cursul revoluției Franța se prezenta ca „marea națiune”, pe care toate celelalte națiuni puteau conta pentru afirmarea lor liberă și autonomă, cu trecerea timpului, și ea se prezintă ca un stat care urmărește doar extinderea puterii sale.

Jacques Godechot, istoricul căruia i se datorează cea mai exactă cercetare asupra succeselor care au însoțit expresia „mare națiune”, amintește că, deja în 1799, „ea nu era de acum pronunțată, de cele mai multe ori, decât cu o disprețuitoare ironie” și anul la care se referă este acela al începuturilor bonapartismului, este acela care precedă cu mai bine de cinci ani încoronarea lui Napoleon ca împărat. De altfel, nu trebuie să distingem doar diversele perioade ale politicii franceze pentru a constata durata și constanța principiilor revoluționare. Libertatea, egalitatea și fraternitatea nu au întotdeauna primatul nici în afara ariei franceze. Notează tot Godechot: „Există totuși o idee care nu a fost exprimată nici în *Declarația drepturilor* din 1789, nici în aceea din 1793 și care, totuși, a făcut cea mai mare impresie asupra patrioților: ideea unității și a indivizibilității națiunii. Și patrioții din țările vecine Franței, în special din Italia, Elveția și Olanda, au luptat probabil mai întâi pentru unitatea țării lor, decât pentru drepturile omului și ideea de unitate a operat între revoluționari, în orice țară, o profundă discriminare”².

În același timp, ideea de unitate națională este raportată la modelul francez, cu construirea unui stat de tipul său în ce privește condiția de existență, și se manifestă ca o critică a aceluși model, considerat nepotrivit pentru evoluția dominatoare în termenii de stat-putere. Exemplul francez este foarte important, fiindcă se referă la țara în care ideea culturală de națiune și cea politică se întâlnesc într-o linie de intersecție care duce la evoluțiile cele mai fecunde tocmai pentru că ele au alături, cum a subliniat mai ales Friedrich Meinecke, marele patrimoniu ideal al cosmopolitismului, a cărui antiteză, în mod eronat, ar putea

² J. Godechot, *La grande nation. L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde 1789-1799*, Paris, 1956, t. I, p. 284. Important tot capitolul, p. 284-316.

părea la prima vedere. Deja în titlul capodoperei lui Friederich Meinecke, *Cosmopolitismo e stato nazionale*, este subliniată complexitatea problemei, dar, cum spune autorul, „această cercetare a noastră are scopul, în primul rând, de a demonstra cum, chiar în dezvoltarea ideii naționale a secolului al XIX-lea, a existat un fel de diviziune a muncii, întrucât s-a îndepărtat treptat de ideile universalistice și etico-universale inițial dezvoltate simultan cu aceasta, și doar așa ea a căpătat forme practice pentru finalitatea statului”. În mod just, Friederich Meinecke nu măsoară procentul componentei culturale și al celei politice în ideea de națiune (și mai puțin trebuie urmați cei care disting o idee culturală de națiune la Herder și o idee politică de națiune la Rousseau, precum Hans Kohn, ca și cum nu ar exista elemente cu caracter politic la primul și sensul de cultură națională la al doilea³). Dimpotrivă, el este foarte atent să arate că înțelegerea faptului național este, pe de o parte, un foarte prolific mijloc științific de cunoaștere, iar pe de alta o mare forță morală pentru stat și pentru societate⁴. Prin urmare, naționalitatea, prin valoarea individualității specifice care o caracterizează, devine un obiect foarte interesant al cunoașterii istorice, cunoaștere a individualului prin excelență, bine distinsă de științele care se bazează pe generalizări. În plan politic, însă, nu se poate uita rolul pe care ea îl poate juca în dezvoltarea calităților morale și sociale, care nu se pot separa de structura și de eficacitatea instituțiilor⁵.

Prin urmare, evenimentele din Franța duc la voința, răspândită la toate popoarele europene doritoare de independență, de a-i urma exemplul în revendicarea idealurilor, în special a celor naționale, și în construirea unui sistem național valid. Să nu uităm, totuși, că în epoca Restaurației Franța face parte – fără rezerve și cu drepturi depline – din sistemul Sfintei Alianțe și că dispar, aproape imediat după 1830, speranțele trezite de „revoluția din iulie”.

Trebuie să fim atenți la această situație, dacă dorim să surprindem sensul căpătat de gândirea și de acțiunea lui Giuseppe Mazzini, care, în cursul anilor '30 ai secolului XIX, nu se limitează la fondarea organizației „Tânăra Italie”, care poate fi considerată primul partid politic italian, după experiența sectelor și a societăților secrete (este renumită mai ales aceea a „carbonarilor”, din care, în Moldova, s-au inspirat „cărvunarii” din timpul principelui Ion Sandu Sturdza). Mazzini participă la constituirea „Tinerei Polonii”, a „Tinerei Germanii”, participă la luptele politice din Elveția, țintește, în fine, la un obiectiv mai ambițios: pentru a folosi cuvintele lui Adolfo Omodeo, „pentru a smulge Franței hegemonia conștiinței europene, el fonda în 1834 Tânăra Europă”⁶.

³ F. Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat*, pe care îl citez din traducerea în italiană a lui A. Oberdorfer, n. ed., Firenze, 1975. Pentru deosebirea dintre Herder și Rousseau, cfr. H. Kohn, *The Idea of Nationalism. A study in its Origins and Background*, New York, 1948 (tr. it., Firenze, 1956).

⁴ Idem, *Cosmopolitismo*, ..., p. 16

⁵ Legătura este cea stabilită pentru prima dată de Rousseau în *Contratto sociale* și în *Considerazioni sul governo di Polonia*.

⁶ A. Omodeo, *Primato francese e iniziativa italiana*, în *Difesa del Risorgimento*, Torino, 1951, p. 36

Încă din primul moment, Mazzini identifică acest fapt în legătura națională, dar pune împreună pe toți membrii comunității, toți în egală măsură suverani, așa încât organizarea poate fi doar democratică, instituțiile pot fi doar republicane. Înainte de a fi încredințată reflecțiilor cu caracter teoretic, această idee de națiune este încredințată *Instruirii generale pentru cei înfrățiți în „Tânăra Italie”*, în care afirmă foarte clar: „*Tânăra Italie* este republicană și unitară: - pentru că, teoretic, toți oamenii Națiunii sunt chemați, prin legea lui Dumnezeu și a umanității, să fie liberi, egali, frați; și instituția republicană este singura care asigură acest viitor, - pentru că suveranitatea constă, în mod esențial, în națiune, singura interpretează progresivă și continuă a legii morale supreme; pentru că unde privilegiul este constituit la vârful edificiului social, viciază egalitatea cetățenilor, tinde să se răspândească printre membri și amenință libertatea țării”⁷.

Orientarea politică nu ar putea fi mai clară și se vede cât este de radicală incompatibilitatea cu instituția monarhică și cu privilegiul aristocratic, care împiedică societatea să fie cu adevărat ea însăși. Am precizat mai înainte că nu este vorba de reflecție teoretică, ci de un program de acțiune; nu lipsesc, totuși, referirile la marile construcții teoretice și niciodată legătura dintre suveranitatea națională și legea morală nu este susținută de o adeziune tot atât de convinsă la gândirea lui Jean Jacques Rousseau. Însă, în primul rând contează „să fie prezentat în mod adecvat programul în embrion al viitoarei Națiuni Italiene” încă din primul moment în care se prezintă ocazia insurecțională: „pretutindeni unde inițiativa insurecției va avea loc, va avea steag italian, scop italian, limbaj italian. Destinată să formeze un popor, ea va acționa în numele poporului și se va sprijini pe popor, neglijat până acum”⁸. Și la Mazzini, ca la Rousseau, poporul și națiunea sunt sinonime și poporul trebuie să fie protagonistul: în acest punct, cum vom vedea, intervine ruptura cu adepții lui Saint-Simon.

Inițial, critica, extinsă ulterior la saint-simonieni, se referă la clasele conducătoare italiene care, chiar dacă simt necesitatea schimbării, nu vor să întrerupă legătura cu experiențele precedente: „Ați tremurat din cauza poporului – a poporului fără de care nu veți face niciodată nimic –, a poporului, *primul element al revoluțiilor*. Pentru că, noi am spus acest lucru și îl vom spune până când se va impune, revoluțiile trebuie făcute *pentru popor și de popor*, și atâta timp cât revoluțiile vor fi, ca în zilele noastre, moștenire și monopol al unei singure clase sociale și se vor reduce la înlocuirea unei aristocrații cu o alta nu vom fi niciodată liberi”⁹.

Primele experiențe insurecționale ale lui Mazzini, cum bine se știe, nu au fost încununete de succes și totuși el nu se descurajează, pentru că, pentru a folosi cuvintele lui Adolfo Omodeo, primatului francez trebuie să i se substituie inițiativa italiană, până la a uni, la sfârșit, toate națiunile tinere. Și după expediția

⁷ G. Mazzini, *Istruzione generale per gli affratellati nella „Giovine Italia”*, în *Scritti editi e inediti* (de aici înainte, SEI), vol. II, p. 48-49

⁸ *Ibidem*, p. 52. Pentru aceste aspecte este fundamentală lucrarea lui F. Chabod, *L'idea di nazione*, Bari, 1961.

⁹ G. Mazzini, *D'alcune cause che impedirono finora lo sviluppo della libertà in Italia*, în SEI, vol. II, p. 166

eșuată în Savoia se consideră mai important principiul ideal afirmat în cursul acesteia. Să ne gândim la articolul de evidentă inspirație mazziniană (și probabil datorat și lucrării sale *Dell'intrapresa dei patrioti nella Savoia*), publicat în „Elvezia” din 18 februarie 1834: „Când și unde patrioții polonezi, germani, italieni, francezi, fără organizare, fără protecția guvernului, au ajuns la un atât de important concept? Acela de a se aduna de la sine și doar cu mijloacele lor, pentru independența și libertatea întregului popor? Dar de ce să mintă în fața viitorului, dacă în prezent această acțiune a eșuat? Aceasta nu înseamnă că marele progres al fraternității tuturor popoarelor nu s-a remarcat cu o forță neobișnuită; aceasta nu împiedică și nu va împiedica rezultatele pe care acel concept sublim și curajos le-a promis”¹⁰. În aceeași termeni, suntem siguri de aceasta, s-ar fi exprimat Mazzini și cu privire la Tudor Vladimirescu și la tentativa sa de luptă comună, în ciuda comportării lui Alexandru Ypsilanti.

Numeroasele legături elvețiene cu cei aparținând „tinerelor națiuni” nu se limitează la tentativele insurecționale și la fondarea deja amintitelor „Tânăra Germanie”, „Tânăra Polonie” (sub semnul devotamentului față de Adam Mickiewicz), „Tânăra Europa”, ci reprezintă mai ales refuzul subordonării față de directivele franceze și după revoluția din iulie. Inițiativa politică – mai întâi italiană și apoi a celorlalte „tinere națiuni” – trebuie să fie îndreptată „împotriva lui Ludovic Filip tot atât cât împotriva Austriei”¹¹. Din aceste motive, când șederea în Elveția devine imposibilă, Mazzini alege Londra ca nou sediu al exilului său și anii din Anglia vor fi cei mai fecunzi și mai salutari pentru maturizarea definitivă a gândirii sale politice.

Acestor ani li se datorează profunda cunoaștere a sistemului reprezentativ care se dezvoltase în Anglia; în acești ani frecventează pe Thomas Carlyle, pe John Bowring, merituosul editor al operelor lui Jeremy Bentham și unul dintre deputații cei mai activi și mai atenți față de săraci, pe John Stuart Mill, care își definește o gândire proprie tot mai originală și mai independentă. Se ocupă, de asemenea, de emigranții italieni și, într-adevăr, Mazzini publică aici un ziar în italiană, „L'Apostolato popolare”, și conduce o importantă asociație a lucrătorilor italieni, se interesează de educația lor și are grijă de interesele lor. Nu lipsesc interesante contacte cu asociații de același tip ale lucrătorilor proveniți din alte țări, nu întrerupe activitatea desfășurată în favoarea „Tinerei Italii”, crește interesul său pentru popoarele anterior necunoscute corespunzător și în direcția cărora Mazzini își intensifică studiul.

Într-adevăr, din timpul exilului londonez datează aprofundarea cunoștințelor lui Mazzini despre popoarele din aria balcanică, grație și participării la activitățile organizației „People's International League”, condusă de John Bowring, și încetează interesul său, niciodată prea considerabil, pentru trimiterile la epoca clasică sau la cea medievală, tipică atâtor susținători ai orientărilor democratico-republicane, obișnuiți să proslăvească Atena ca exemplu de oraș-Stat democrat, Roma ca simbol al Republicii virtuose, Comunele ca mici democrații. În primul dintre articolele care constituie seria *Thoughts upon*

¹⁰ Cfr. SEI, vol. III, *Introduzione*, p. XXV

¹¹ A. Omodeo, *La missione di Mazzini*, în *Difesa*, p. 80

Democracy in Europa, publicat pe 28 august 1846 în nr. 35 din „People’s Journal”, Mazzini neagă posibilitatea de a institui paralelisme cu „agitațiile continue ale micilor democrații italiene din timpul Evului Mediu”, pentru că nu există nici „o analogie istorică între democrația reprezentativă a timpurilor viitoare, cu oameni politici care urmăresc aplicarea și dezvoltarea unei legi constituționale, și democrația orașului în care principiul democratic se manifesta doar în alegerea conducătorilor, în care nu exista o constituție normativă aptă să-i unească pe cetățeni și pe guvernanți, în care insurecția era, prin urmare, unica soluție împotriva abuzurilor puterii”¹².

În același timp, Mazzini vrea să indice deosebirea netă dintre epoca ce începe și cea imediat precedentă și multe diferențe care împiedică legarea modernității de eventualele antecedente clasice și medievale. Opoziția față de regimul lui Ludovic Filip și filosofia lui „juste milieu” acceptată în mediile tinerești anterioare lui 1830 devine tot mai dură, fiindcă trebuie împiedicată încercarea de a nu depăși trecutul, valabilă în 1789, dar deja atunci de înțeles ca încheiere a unui ciclu și nu ca început al unui nou. În cei 50 de ani care trec de la Revoluția franceză până la momentul în care scrie Mazzini au dispărut cauzele tulburărilor care încă vor să se înscrie în orientarea democratică, în timp ce ele trebuie atribuite „sistemului” feudal de distrus”, „luptei dintre federalism și principiul unității naționale, încheiată de multă vreme în toate statele organizate”, „luptei întregii Europe împotriva statului care a fixat prima steagul democrației”. Trebuie, prin urmare, să ne îndreptăm spre ceea ce se prezintă ca noul fără legături cu trecutul, pe care Mazzini îl definește drept „unirea principiului democratic cu guvernul reprezentativ”, subliniind că este vorba de „un fapt în întregime modern, care scoate din discuție toate sistemele precedente care s-ar putea numi democratice: ele au în comun doar numele”¹³.

Nu este necesar să arătăm aici cum au fost anticipate discuțiile teoretice și durele lupte politice ale secolului nostru și cum soluția propusă de Mazzini în urmă cu peste 150 de ani este aceea care se conturează ca învingătoare acum, după atâtea lupte între susținătorii democrației directe și cei ai democrației reprezentative, ai democrației substanțiale contrapusă aceleia formale și după atâtea tentative de compromisuri sau căi intermediare. Merită să insistăm asupra clarității reflecției lui Mazzini, care nu ezită să ia apărarea democrației reprezentative, deși situându-i succesul „în timpurile viitoare”, și, în schimb, a fost considerat susținător al unor fugi mistice spre unități abstracte care înglobează toate individualitățile, când este clară îndepărtarea sa de orice poziție iacobină, care, în mod greșit, i-a fost atribuită. Adevărul este că el este departe și de abordările federaliste ale girondinilor și ale acelor care continuă să-i urmeze în cursul secolului al XIX-lea, dar, întocmai, a sa este poziția echidistantă față de

¹² G. Mazzini, *Pensieri sulla democrazia in Europa*, Milano, 1997, p. 34. Articolele din această serie, publicate de Mazzini în anii 1846-1847 în „People’s Journal”, au fost traduse și rezumate de el în italiană în 1852, dar în această foarte recentă ediție sunt traduse de Salvo Mastellone după textul original și recuperează sensul unei dezbateri cu cei mai mari gânditori politici ai epocii.

¹³ *Ibidem*, p. 25

părțile în luptă în timpul revoluției, „rezolvată de mult”, cum consideră el (și am amintit cu puțin în urmă), în statele cele mai stabile ale Europei.

Dacă încă mai există dubii asupra valorii pe care criteriul reprezentativ îl capătă în gândirea mazziniană, o contribuție importantă în combaterea lor o are critica față de elevii lui Saint-Simon. Față de acesta din urmă, Mazzini este debitor atât pentru opoziția dintre epocile critice și epocile organice cât și pentru părerea asupra revoluției franceze, care mai mult închide o epocă decât să deschidă o alta, cât și pentru importanța problemei sociale. În momentul în care Mazzini se depărtează și de deosebirea dintre epoci, mai întâi acceptată, fiindcă nu consideră că libertatea se poate impune doar în momentele critice, atunci când este vorba de distrugerea unei ordini, devine net refuzul primatului pe care elevii lui Saint-Simon îl atribuie celor instruiți.

În tot timpul vieții sale, Mazzini își exprimă opoziția față de oricine vrea să reformuleze, într-un mod sau în celălalt, exclusivismul platonice în atribuirea sarcinii de a governa. Posedarea de capacități intelectuale, abilităză exercitarea funcțiilor de conducere, nu o exclusivitate care îi pune pe ceilalți în condiții de subordonare totală: „au uitat că, dacă inițiativa faptelor mari vine adesea de sus, impulsul este întotdeauna dat de jos: au uitat că, dacă într-adevăr există, prin drept divin, capacități superioare, și dacă este un bine ca ele să guverneze, este așa cu condiția să rezume în ele și să reelaboreze gândirea care trăiește obscur și confuz în mase”. Mazzini este chiar primul care le aduce reproșul căderii în utopie, cu mult înainte ca Marx și Engels să lanseze deosebirea dintre „socialismul științific”, singurul valabil, după părerea lor, și „socialismul utopic”, din deceniile precedente: „dacă aceasta nu s-ar întâmpla, ei ar rămâne utopiști, nu ar fi niciodată capabili să o realizeze; au uitat că semnul vizibil al acelei comuniuni de gândire poate fi găsit doar în votul universal, *în dreptul la vot dat maselor*, au rupt astfel legătura de unire, organizându-și ierarhia de sus în jos”¹⁴.

Nu numai gândirea trebuie menținută în circulație de jos în sus, ci de jos în sus trebuie să acționeze și acordarea funcțiilor de conducere, așa că pentru Mazzini chiar prin dreptul la vot, prin votul universal se realizează în mod autentic comuniunea de gândire. Elevilor lui Saint-Simon nu le aduce doar reproșul deja adus acelor care au blocat ocazia revoluționară italiană din 1830, pentru că nu vruseseră să treacă prin popor (păcatul saintsimonismului constă și în aceasta: „în loc să spună *totul prin intermediul poporului*, s-a mulțumit să spună *totul pentru popor*”¹⁵). Ceea ce impută Mazzini mai mult elevilor lui Saint-Simon este faptul că nu au înțeles sensul democrației ca proces de jos în sus, întâlnire între instanțele sociale și principiul reprezentativ, moment de comuniune de gândire a tuturor membrilor poporului.

Experiența engleză îi permite să pună bazele unei teorii a democrației reprezentative care este legată de ideea de națiune, deja dezvoltată într-un sens prin excelență democratic. Este suficient să amintim definițiile care se găsesc în deja citata *Instruire generală pentru cei înfrățiți în „Tânăra Italie”*: „Națiunea este

¹⁴ *Ibidem*, p. 120

¹⁵ *Ibidem*, p. 117

totalitatea italienilor, înfrățiți într-un pact și trăind sub o lege comună¹⁶, sau în mesajul *Colaboratorii Tinerei Italii către concetățenii lor*: „prin națiune noi înțelegem totalitatea cetățenilor care vorbesc aceeași limbă, asociați, egali în drepturile civile și politice, în intenția comună de a dezvolta și perfecționa progresiv forțele sociale și activitatea acelor forțe”¹⁷.

Se înțelege bine că nu poate face compromisuri acest mod de a concepe națiunea, în virtutea căruia nu trebuie neglijată nici o forță socială care trebuie atrasă într-un efort de asociere activă (Mazzini preferă întotdeauna să vorbească mai curând în termeni de asociere, care implică pe a face, decât de societate, care indică acțiunea), în virtutea căruia este fundamental pactul la care toți aderă în mod liber. Mai ales compromisul nu este posibil cu ceea ce Mazzini este primul care îl definește drept „naționalism”. Așa cum în 1846 Mazzini proiectează democrația în viitor, tot așa cu zece ani în urmă, în *Despre naționalitate – Cuvintele adresate ziarului „El Propagador”*, afirmă: „Vorbind despre naționalitate, vorbim despre ceea ce doar popoarele libere, surori, asociate vor defini. Noi nu găsim naționalități în trecut, pentru că sunt definite de regi și de tratate între familii privilegiate. Acei regi nu privesc decât la interesele lor personale: acele tratate au fost încheiate de indivizi fără misiune, fără cel mai mic interes popular, fără cea mai mică inspirație de „Umanitate”, așa încât „rezulta un naționalism mizer, care nu este decât o parodie a ceea ce înseamnă astăzi pentru noi sfântul nume de Naționalitate”¹⁸.

În același articol, termenul „naționalism”, în afară de faptul că indică definiția, la care națiunea este constrânsă prin identificarea cu politica, adică prin reducerea sa la un mic corp aristocratic și la rezultate ale unor operațiuni diplomatice, indică și voința de a domina celelalte popoare, chiar demonstrându-se plini de programe avansate și limbaje revoluționare. În această declarație Mazzini găsește modalitatea de a susține din nou sfârșitul primatului francez, după ce „marea națiune” a trădat promisiunile și a zădărnicit speranțele trezite în celelalte națiuni.

Mazzini, în acest mod, întrerupe în mod decisiv legătura cu trecutul și anticipează subiecte ale viitorului împotriva oricărei aspirații hegemonice de a se manifesta ca stat-conducător, ca model pentru comportamentul celorlalți: „Toți acești preinși cosmopoliți, care neagă misiunea raselor și privesc disprețuitori la conceptul sau la dragostea de Naționalitate, așează – îndată ce este vorba să se acționeze și, deci, de posibilitatea unei structuri – centrul mișcării în propria patrie, în propriul oraș. Nu distrug naționalitățile: le conduc în favoarea uneia singure. Un popor ales, un popor – Napoleon este ultimul cuvânt al sistemelor lor; și toate negările lor clocesc un *naționalism* expansiv, dacă nu cu armele, fapt care ar fi dificil, cu o inițiativă morală și intelectuală *permanentă, exclusivă*, care

¹⁶ G. Mazzini, *Istruzione generale*, în SEI, vol. II, p. 46

¹⁷ G. Mazzini, *I collaboratori della Giovine Italia ai loro concittadini*, în SEI, vol. III, p. 64

¹⁸ Idem, *Sulla nazionalità – Parole dirette al giornale „El Propagador”*, în SEI, vol. VII, p. 344

ar conține, pentru popoarele destul de slabe pentru a accepta, aceleași pericole”¹⁹.

Mazzini este foarte conștient de posibila transformare a naționalității în naționalism, când dragostea pentru propria patrie nu se unește cu aceea pentru toate patriile. Așa sună nevoalatul reproș, avertismentul care se întâlnește în scrisoarea lui din 11 noiembrie 1851 către Lajos Kossuth, față de care are o mare stimă și o profundă prietenie: „Lupta să fie în beneficiul tuturor țărilor; dacă nu, democrația noastră nu ar fi decât un egoism învelit într-un nume pompos”²⁰. Definiția este păstrată până la sfârșit: în 1871, un an înaintea morții, în studiul *Naționalism și naționalitate*, scrie: „La fel ca sfântul cuvânt de naționalitate sinonim cu o meschinărie geloasă, tot așa naționalismul comite aceeași eroare a celui care confundă tradiția cu superstiția”²¹. Cum bine spune Salvo Mastellone, la „Mazzini, națiunea nu este niciodată despărțită de conceptul de popor: o națiune este liberă dacă are instituții populare”²².

Nu uimește, prin urmare, că Mazzini este primul care atrage atenția asupra trezirii politice a slavilor din sud: să ne gândim numai la articolele cu titlul *On the Slavoniam movement*, publicate în numerele din iulie și septembrie ale lui 1843 în „Lowe’s Edinburgh Magazine”.

Istoriografia română a pus bine în lumină activitatea desfășurată în exil, după evenimentele din 1848, de Nicolae Bălcescu, Ion C. Brătianu, C. A. Rosetti și Ion Heliade Rădulescu, la Paris, și Dumitru Brătianu, la Londra, în special prin publicarea lui „République Roumaine”, care susține cauza unei patrii independente și libere, a unei lupte mai întâi pentru unitatea națională și apoi pentru independență. În această situație nu poate să nu aibă loc întâlnirea cu Mazzini: cum amintește Constantin C. Giurescu, „exilații intraseră în contact cu revoluționarii din celelalte țări europene, care se adunaseră într-un comitet european, în jurul bine cunoscutului revoluționar G. Mazzini, nutrirând speranța că revoluția, care în 1848 eșuase, va începe cu mai multe posibilități de succes, generalizându-se pe tot continentul”²³.

Încă o dată dezamăgirea vine din partea Franței: democrații nu înving, în schimb se afirmă „cezarismul” lui Ludovic Napoleon Bonaparte. Fiindcă principiul naționalității este printre acelea care nu sunt abandonate de republicanul care devine împărat, nu se înțelege care sunt condiționările pe care, în fiecare țară a Europei, sunt constrânși să le suporte patrioții. Într-adevăr, în mai multe ocazii cauza națională găsește sprijin, chiar dacă într-un cadru de dificile echilibre diplomatice, în care deciziile revin întotdeauna marilor puteri, procesul de democratizare nu reușește să avanseze și, de cele mai multe ori, va fi pierdută chiar identitatea de națiune și popor, bază a programului comun care permisesse întâlnirea unor oameni din diverse țări, gata să lupte pentru libertatea propriei patrii, într-un prim moment, și pentru unirea patriilor libere, într-un al doilea.

¹⁹ *Ibidem*, p. 340-341

²⁰ SEI, vol. XLVI, p. 140

²¹ G. Mazzini, *Nazionalismo e nazionalità*, în SEI, vol. XCIII, p. 85

²² S. Mastellone, *Il progetto politico di Mazzini (Italia-Europa)*, Firenze, 1994, p. 127

²³ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 110

Prin urmare, simpatiei Contelui Cavour pentru unirea principatelor Valahiei și Moldovei și disponibilității sale de a redeschide problema Orientului îi urmează o mai precaută conduită diplomatică, asemănătoare aceleia franceze, în timp ce Austro-Ungaria și Rusia se gândesc doar la a ocupa spațiile lăsate libere de Imperiul Otoman și caută să depășească punctul de echilibru atins de Bismarck la Berlin, chiar dacă în defavoarea celor mai pure aspirații ale popoarelor răzvrătite și angajate în luptă.

Dan Berindei, în constanta activitate având ca scop aprofundarea raporturilor dintre istoriografia italiană și cea română ne-a reamintit gândirea lui Alecu Russo sintetizată într-o scrisoare către Nicolae Bălcescu: „O națiune puternică cu o mare drept baricadă, împrejmuțată de două fluvii, cu sânge român care curge în venele sale. Și nu va fi nici Moldova, nici Transilvania, nici Banatul, ci o Țară Română, cu o capitală care va purta, dacă doriți, numele de Roma”, fiindcă „sigiliul Romei – admirabil evocat de Nicolae Iorga – justifica lupta pentru afirmare a poporului român, singurul reprezentant al latinității orientale în fața umanității”²⁴. Se întâlnesc motive politice care aspiră la realizarea unității cu orice preț, însă există și o structură socială feudală care trebuie răsturnată și situația este sesizată cu multă inteligență de oameni precum Cuza și Kogălniceanu, chiar dacă acțiunea desfășurată în favoarea țăranilor înseamnă pentru primul sfârșitul său ca om politic.

Se înțeleg și ezitățile multor italieni, care nu se mai arată atât de interesați de evenimentele românești, cu excepția ziarelor democratice, cel puțin până la apariția problemei evreiești. În Italia nu au existat multe studii despre acest subiect până la începerea activității Centrului italo-român de studii istorice, care funcționează la Milano de aproximativ 20 de ani. Excepția este constituită de constantul interes pentru figura lui Marco Antonio Cannini, deja studiat de Nicolae Iorga, Walter Maturi, Angelo Tambora și Nilesa Stipčević și acum obiect al unei atente și ample monografii a lui Francesco Guida²⁵.

²⁴ D. Berindei, *Il processo di unificazione dei principati danubiani e l'avvio dell'unità nazionale*, în AA. VV., *Risorgimento. Italia-Romania 1859-1879. Esperienze a confronto*, a cura di G. Lami, Milano-București, 1992, p. 242. Este vorba de actele unuia dintre colocviile Centrului italo-român de studii istorice, dar participările și comunicările lui D. Berindei la colocviile acestui centru și ale altora foarte prestigioase (în special ale Institutului Național pentru istoria Risorgimentului italian) sunt foarte numeroase.

²⁵ N. Iorga, *Un précurseur de la confédération balkanique*, în „Bulletin de la section historique de l'Académie roumaine”, II (1913), p. 45-46. *Un pensatore politico italiano all'epoca del Risorgimento*, ivi, XXII (1938), p. 69-94 (și în Atti del XXIV Congresso di Storia del Risorgimento, Veneția, 10-14 septembrie 1936); W. Maturi, *Le avventure balcaniche di Marco Antonio Canini*, în *Studii storice in onore di G. Volpe*, Firenze, 1958, vol. II, pp. 561-643; A. Tamborra, *La crisi balcanica del 1885-86 e l'Italia*, în „Rassegna storica del Risorgimento”, LX (1968), p. 371-396; ID, termenul *Marco Antonio Cannini*, în „Dizionario biografico degli Italiani”, vol. XVIII, 1975, p. 108-116; N. Stipčević, *Misija Marka Antonija Kaninija 1862 godine*, în „Istorijski Institut Beograd Zbornik Zadova”, I (1976), p. 191-203; ID., *Marko Antonio Kanini i Srbija*, în

Nu este de datoria mea să abordez problema, cum a fost repropusă în secolul al XX-lea, nici care au fost ecourile unei alte cunoscute teoretizări italiene a naționalității, fondată și ea pe primatul conștiinței și al voinței, aceea a lui Pasquale Stanislao Mancini. Tuturor le este cunoscută acuta definiție – cu caracter voluntarist – a națiunii „plebicist de fiecare zi”, care aparține lui Ernest Renan și nu este cazul aici să amintim studiile pe care le-au dedicat acestor teme, în opoziție cu concepția teritorială a națiunii a multor cercetători germani, în timpul primului război mondial, istorici ca Henri Hauser și Francesco Ruffini. Este singulară asemănarea orientării ideale, care se întâlnește la cercetătorii din diverse părți ale Europei în momentele cele mai dificile ale istoriei secolului nostru.

Putem să nu fim uimiți de această convergență, dacă nu uităm lecția lui Nicolae Iorga, din care vreau să amintesc aici un fragment din *Generalități cu privire la studiile istorice*: „Pentru a studia istoria românilor, trebuie cunoscută înainte de toate nu doar istoria tuturor vecinilor lor, ci și aceea a jumătății orientale a Europei și cum asupra acestei Europe orientale au acționat, în diversele epoci, toate curentele civilizației Occidentului, cu idei noi care, începând din epoci determinate, i-au venit din Occident (...), suntem constrânși să studiem în același timp o întreagă parte, un întreg sector al istoriei Occidentului”²⁶.

„Jugoslovenskog istorijskog Časonisa”, 1976, 3-4, p. 129-158; F. Guida, *L'Italia e il Risorgimento balcanico. Marco Antonio Canini*, Roma, 1984

²⁶ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Ed. a III-a, București, 1941, p. 154 (citez traducerea textului citat în B. Valota Cavallotti, *Nicolae Iorga*, Napoli, 1977, p. 85-86).